

ATATÜRK, DİN VE LÂİKLİK

CEMAL AVCI

GİRİŞ

Biz biliyoruz ki, Atatürkçülük bölünmez bir bütündür. Onu meydana getiren ilke ve inkılâplardan herhangi biri diğerinden üstün tutulamaz veya herhangi biri yok kabul edilemez. Çünkü, Atatürk ilke ve inkılâplarının gerçek anlamlarını kavrayabilmek topyekün ele alınmalarıyla mümkündür. Ancak aşağıda izah edeceğimiz gibi lâiklik ilkesinin diğerlerinden farklı bir özelliği vardır. Millî, demokratik, bağımsız ve lâik bir Türk Devletinin kurulması için yapılan Türk İnkılâbında lâiklik genel özelliktir. İnkılâbın getirdiği yeni anlayışa hakim bir unsurdur. Bütün inkılâp hareketlerinde bir anlayış ve bir amaç olarak vardır.

Biz bu araştırmamızda, Türk İnkılâbı'nın temel özelliği olan lâikliğin Atatürk tarafından ne için benimsendiğini, Atatürk'ün din ve lâiklik konularında neler düşündüğünü tarihî gelişimi içinde aydınlatmaya çalışacağız.

1. LÂİKLİĞİN ANLAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Lâiklik kelimesi dilimize Fransızca'dan geçmiştir. Aslında Yunanca laikos sıfatından gelir. Yunan'da din adamı sıfatı taşımayan kişilere laikos denilmekteydi. Şu halde lâik kimse halktan olan; bir başka deyişle ruhban sınıfına mensup olmayan kimse demektir. Bu terimden gelerek müteakip asırlarda laikos sözü daha ziyade dinî düzenle kurulmuş cemiyette din adamları dışında kalan kimseleri anlatmak için kullanılmıştır. Nitekim Hristiyanlıkta kilise adamlarına Clerici bunun dışındaki müminler topluluğuna da laici denilmiştir¹.

Lâik kelimesinin lügat manasının yanında tarih terimi olarak da bir manası vardır. Bu manayı belirtmek için insanlığın gelişimine kısa bir göz atmak kafidir. Bilindiği gibi din insanın ortaya çıkışıyla başlar ve insan cemiyetlerinin her çeşitinde vardır. Bu cemiyetlerin başlangıcında da din yalnız bir itikat sistemi olarak görülmez. O, aynı zamanda kainatı izah eden bir yol ve cemiyetin idaresi için gerekli tedbir ve nizamların bir kay-

¹ Çetin Özek, *Türkiye'de Lâiklik*, İstanbul Üniversitesi Yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s.1.

nağıdır. Böyle olduğu için de ilim, sanat, felsefe, hukuk ve devlet hepsi dinî menşelere ve dinî hüviyetlere sahiptir. Buna göre lâikliğin tarih terimi olarak manası, din ile felsefenin, din ile ilmin, din ile hukukun, din ile sanatın ayrılmasıdır. Din ile devletin ayrılması bu gelişmenin son halkasını teşkil etmektedir².

Lâiklik fikrinin, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması fikrinin asıl menşei Rönesans ve Reform hareketleridir. Bunlar insanlığa yeni ufuklar açmışlardır. Matbaanın icadı, ucuz kağıt fikir hayatını hareketlendirdi. Luter'in kurmuş olduğu protestanlık, papalığın nüfusunu kırmak, millî bilinci kuvvetlendirmek suretiyle lâikliğin doğmasına yardım etti.

XVIII. yy'a kadar devlet, dinî karakterini korumaya devam etti bu arada din ve devlet ilişkileri konusunda tartışmalar da sürüp gidiyordu. XVIII. yy. ikinci yarısında Amerika ve Fransa'da ortaya çıkan ihtilâller sonunda devletin bünyesi, devletle din ilişkilerinin yeni bir düzene konulması üzerine değişti. Lâik devlet tipi meydana geldi. Bunda en büyük etkenler Amerika'nın 1776 tarihli İnsan Hakları Beynamesi ve 1789 Fransız İhtilâlinin İnsan Hakları Beynamesidir.

Bu beyannameler, bütün insanların hür ve eşit doğdukları ve dinî yönden istedikleri gibi düşünmekte ve hareket etmekte serbest oldukları yönünde maddeleri ihtiva ediyorlardı.

2. OSMANLI DEVLETİNDE DİNİN ETKİSİ VE LÂİKLEŞME ÇABALARI

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, daha sonraki dönemlere nisbetle daha millî ve lâik bir hukukun egemen olduğu bilinmektedir. Öyle ki; bir Şeyh Bedreddin çıkıyor, şimdi bile büyük tepkilere yol açabilecek fikirler ortaya atıyor ve kimse ona karışmıyordu. Ancak, devlete karşı ayaklanınca kendine karşı kuvvet kullanılmıştır³.

Osmanlı Devleti'nin zamanla daha dinî bir karakter alarak teokratikleşmesi konusunda Mustafa Akdağ şunları yazmaktadır. "Osmanlı Türkiyesinde geniş çapta uygulanan ve Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçmesi, yahut İstanbul'u açmayı başararak gelişen bir çeşit lâisizm (yahut hiç

² Enver Ziya Karal, "Devrim ve Lâiklik", *Atatürk, Din ve Lâiklik*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1968, s.23.

³ M. Serafettin; *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, Şehzadebaşı, 1925.

bir dinî etki olmaksızın bütün reyanın adalet ve kanun önünde eşit olmaları) yolundan, ondan aşağı yukarı yüzyıl sonra, Kanunî dönemi ortalarında sapıldığı bilinmektedir"⁴. Turhan Feyzioğlu ise bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "Osmanlılar'ın Bizans'ın Fethinden sonra bazı şer'î esaslardan ayrıldıkları yolundaki iddia tarihî gerçeklere uygun düşmez. Tam aksine, devletin kuruluş döneminde millî ve lâik hukuk daha geniş bir yer tuttuğu halde, Bizans'ın fethinden sonra devlet daha teokratik, daha dinî bir karakter almıştır. Şeyhülislâm müessesesinin doğuşu ve devlet idaresinde fetvaların önem kazanması Bizans'ın fethinden sonradır"⁵.

Bilinen bir gerçek vardır ki, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in elde ettiği halifelik unvanı bu dönemde fazla kullanılmadı. Fakat devlet zayıfladıkça hiç olmazsa Müslüman Osmanlı tebaasını elde tutabilmek amacıyla halifelik ön plâna çıkarıldı.

Tarikatların ibadet ve âyin yerleri olan tekkeler de, devletin gösterdiği müsamaha sonucu hızla yayılıp, tarikatların propaganda ocağı olmuşlar, zaman geçtikçe taassuplarını daha da artırarak, insanları bu dünyanın nimetlerinden uzaklaştırıp sadece öbür dünyaya hazırlanmaya çağırmaya başlamışlardır.

16. yy'dan itibaren taassup ve dinin çıkarılığa alet edilmesi dönemi başlamıştır. Örneğin 1578'de kurulan bir rasathane Şeyhülislâm Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi'nin padişaha; "gökleri rasat etmenin meşum ve her nerede buna teşebbüs edilirse orada devletin mahvu harap olduğu" şeklinde verdiği bir arıza (astın üste yazdığı yazı) üzerine bu ilim müessesesi yıkılmıştır⁶.

Artık Osmanlı Devleti'nde Batı'nın keşifleri, düşünceleri kafirlik olarak nitelendiriliyor ve bu dünyayı ilgilendiren gâvur icatlarından Müslüman Osmanlı tebaasını korumak için din adamları ellerinden geleni yapıyorlardı. Ancak gün geçtikçe anlaşıldı ki bu böyle sürdükçe devlet elden gidecekti, bu farkına varışın bir sonucu olarak lâik müessese ve düşünceye karşı mevcut olan bütün hinca rağmen Osmanlı Devleti'ne 18. asırdan iti-

⁴ Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c.II (1453-1559), D.T.C.F. Yay., Ankara 1971, s.49.

⁵ Turhan Feyzioğlu; *Türk İnkılabının Temel Taşı Lâiklik*, Atatürk Yolu'ndan ayrı basım, İstanbul, 1981, s.181.

⁶ Faruk Güventürk-Fuat Kadıoğlu, *Din İşığında Yobazlık ve Atatürkçülük*, Ulusal Basım evi, Ankara 1967, s.141-142.

baren lâik müesseseler girmeye başlamıştır. Fransız İhtilâli'nin ve aydınlık çağın getirdiği kurallar Tanzimat devrinde kendini gösterebilmiştir.

18. asırdan sonraki dönemlerde "Eğitim, adliye v.s. gibi müesseseler ikileşmiş, dinî esasa dayanan bu müesseselerin yanında şeriat dışı yabancı kaynaklardan gelen lâik yapılar ortaya çıkmıştır. Bilhassa Tanzimat devrinde şeriat dışı yabancı kaynaklardan, ticaret, ceza, arazi kanunu gibi kanunlar iktibas edilmiştir. Şeriye Mahkemelerinin yanında Nizamiye Mahkemeleri, medreselerin yanında lâik eğitim müesseseleri yer etmiştir"⁷.

Tanzimatçıların bu denemesi başarıya ulaşamamıştı. Bunu Yunus Nadi, 27 Şubat 1913'te yayınlanan *Tasvir-i Efkar*'da şöyle dile getiriyordu: "Tanzimatçılar mektep açtılar ancak medreseler de eski durumlarını koruyarak kaldılar. Ortada eğitim yapılan yer olarak hem mektep hem de medrese bulunuyordu. Bunların eğitim ve öğretimleri tabî ki farklı gayeler takip etti. Çıkan netice mektebin de medresenin de tam bir fayda temin edememesi şeklinde kendini gösterdi. Tanzimatçılar ortaya adliye teşkilâtını çıkardılar fakat şeriye mahkemeleri de varlıklarını korudular, bu suretle, adaletin dağıtılması ve hukukun uygulanması sağlıklı bir yola sahip olmaktan uzak kaldı". "... Tanzimatçılık gerçi iflâs etti, fakat bize de, işte görülüyor ki pek pahalıya mal oldu"⁸.

Çetin Özek bu konuda şöyle diyor: "İki ayrı kaynağa dayanan müesseselerin birbiri ile olan zıtlığı, bu müesseseler arasındaki çekişme, dinî menfaat gruplarının etkisi altındaki hurafelere inanan toplumun bu yenilikleri benimsemeyişi Tanzimatın başarısızlığına sebep olmuştur. Yıllar yılı hurafeleşmiş dinî bilgileri bir gerçek olarak belleyen toplum, hiçbir zaman için lâik düşünce ve müesseselerin ihtiyacını hissetmemiştir. Bu bakımdandır ki Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İslahat Hareketleri daima itici kalmış ve yukarıdan aşağı olmuştur. Lâik müesseselere karşı reaksiyoner hareketleri Osmanlı tarihinde sık sık görülmüştür. Kabakçı, Yeniçeri ayaklanmaları ve en son 31 Mart Vakası toplumun lâik müesseselere karşı reaksiyoner davranışlarının örnekleridir. Bu reaksiyoner hareketler kapanmış içtihat kapılarının bekçisi Osmanlı teokrasisinin temsilcisi Şeyhülislâmlardan da fetva almışlardır. Bu durum Osmanlı toplumunun gerek fikren gerekse fiilî bakımdan lâik düşünce ve müesseseleri benimseyemediğini göstermektedir"⁹. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, artık büyük çoğun-

⁷ Çetin Özek, *a.g.e.*, s.15.

⁸ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1988, s.22.

⁹ Çetin Özek, *a.g.e.*, s.15.

luk çağdaşlaşmanın gerektiğini anlamış, çağdaşlaşmaya engel olan koyu dinî taassup da daha çok eleştirilmeye başlanmıştı.

Bu dönemde üç büyük fikir akımı vardı. Bunlar; Garpcılar (Baticılar), Türkçüler, İslâmcılar olarak sınıflandırılmaktadır. Bu akımların hepsi de devletin kurtarılabilmesi için değişik ölçülerde olsa dahi çağdaşlaşmanın gereğini kabul ediyorlardı.

Bunlardan Baticıların yayın organı İçtihat mecmuasında yayınlanan "Pek uyanık bir uyku" başlıklı iki yazıda, Baticıların bütün istekleri şöyle sıralanmıştır. Bu istekler Atatürk'ün ilke ve inkılâpları ile karşılaştırıldığında kendisini pek çok etkilediği anlaşılmaktadır.

1. "Bütün şehzadelerle veliahdların tedris ve terbiyelerine son derece dikkat edilecek, zencilerin ve harem ağalarının aptalca telkinlerine nihayet verilecek, genç şehzadeler umumiyetle orduya sokulup orada terakki edecekler."

2. "Padişahın tek bir zevcesi olacak, cariye istifraş etmeye hakkı olmayacaktır."

3. "Fes kamilen def edilip yerine yeni bir serpuş kabul olunacaktır."

4. Bu madde yerli mallarının kullanılması ile ilgili.

5. "Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve arabacı makulesi kimselerle külhanbeyler kadınların giyimlerine katıyen müdahale edemeyeceklerdir. Şeyhülislâm efendiler de çarşafalara dair beyannameler imlâ ve imza etmeyeceklerdir. Polisler kadınların işine, ancak ve ancak münasebetsiz ve adab-ı umumiyeyi muhil ahvalde müdahale ve bu vazifeleri büyük bir nezaketle ifa edeceklerdir. Kadınlar, vatanın en büyük velinimetini sayılarak kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir."

6. "Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine son verilecektir."

7. "Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de tıbbiye mektebi açılacaktır."

8. "Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidat ve tahsisatları kesilip maarif bütçesine ilâve edilecektir. Babadan kalma birkaç beylik kelime ve tabirle "hu, eyvallah erenler" den iba-

ret sözlerle şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen zarara sokanlara hiçbir şey verilmeyecek, kendileri çalışıp kazanmaya mecbur tutulacaktır. Bunlardan üfürükçülük edenler, kalleslikle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarptırılacaklardır.”

9. “Bütün madreseler ilga edilecektir. Süleymaniye Medresesi yerine Collège de France tertibinden bir ulûm-u edebiyet medresesi yapılacağı gibi Fatih Medresesi yerine Ecole Polytechnique tarzında diğer bir medrese-i âliye vucuda getirilecektir.”

10. “Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulema-yı kirama tahsis edilecek, mekatibi âliye diniyeden şahadetnamesiz olanlar, tefsir ve hadis-i şerif gibi sair din bilgilerinden haberi olmayanlar bu kisvelere bürünemeyeceklerdir.”

11. “Evlüyaya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrular Donanma ve Müdafai Milliye Cemiyetleri kasalarına girecektir.”

12. Madde üfürükçülüğün yok edilmesiyle ilgili.

13. “Ahalinin şer’i şerife mugayir bazı itikatları tashih olunacaktır. Meselâ softaların ve cahil şeyhlerin söyledikleri “Canım, dünya fanî değil mi ya? aza kanaat edip cem-i mal etmeyiniz, Ahirette o altınlar hep derinize yapışacaktır.” gibi herzelere ve maskarahlıklara kimsenin inanmaması, bilâkis, israf etmemek şartıyla çalışıp kazanması, zengin olması ve para sarf etmeye alışması temin olunacaktır. Binaların üstüne asılan “Ya hafız” levhası altına bir de herhangi bir sigorta kumpanyasının levhası asılacak ve yangından kurtulmak için bundan böyle hep kâgir ev yaptırılacaktır.”

14. “Her mahallede mektebe gitmemiş veya gidememiş yaşlılar için amelî (yani ağızdan öğreten) mektepler açılacaktır.”

15. Maddede; Osmanlıcanın olduğu gibi korunması için bir sözlük yazılması ve dilin Arapça ve Farsçanın yanında Türkçeye karşı da korunarak mevcut olduğu gibi kalması isteniyor.

16. Maddede; Osmanlıların özel teşebbüsçü olmaları ve hükûmet ile yabancılardan fazla bir şey beklemeyerek kendi işlerini kendilerinin yapmaları isteniyor.

17. “Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecektir (İçtihat mecmuası, Sayı. 55-57)”. “Garpcıların ... neşriyatına ve münakaşalarına bakılırsa bu programa şu birkaç maddenin de katılması lâzım gelir:”

18. "Şerî mahkemeler ilga ve nizamî mahkemeler ıslah edilecektir".

19. "Mecelle ilga veya o derecede tadil edilecektir."

20. "Mevcut elifba-yi Osmanî atılarak yerine Lâtin harfleri kabul edilecektir."

21. "Avrupa kanun-u medenisi kabul edilerek bugünkü evlenme ve boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle karı boşamak usulleri kalkacaktır"¹⁰.

Bir garpçının rüyası şeklinde yayınlanan ve beyanname niteliği taşıyan bu yazıya daha sonra Türkiye Cumhuriyetinde yapılan işlerle olan büyük benzerliği nedeniyle bu kadar geniş yer verdik. Yukarıdaki maddeler Atatürk'ün yetiştiği fikir ortamında da savunulmakta olan görüşler olup; bu görüşler ile Atatürk'ün yaptıkları arasındaki benzerlik nasıl bir etkileşimin olduğunu göstermektedir.

3. ATATÜRK'ÜN DİN VE LÂİKLİK ANLAYIŞI

Atatürk; dini, toplumun devamını sağlayan bir unsur olarak görmekte ve gerekliliğine inanmaktadır. Bu konuda şöyle söylemiştir:

"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî menfaat temin edenler iğrenç kimselerdir. İşte biz bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir"¹¹.

Atatürk, İslâm dininin büyüklüğüne de inanmıştı. Bu konuda şöyle konuşmuştur:

"Bizim dinimiz en makul ve en tabî bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabîi olabilmesi için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur"¹².

¹⁰ Peyami Safa; *a.g.e.*, s.33-35.

¹¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1984, s.193.

¹² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, Toplayan: Nimet Unan, Türk İnkılap Tarihi Ens. Yay. 2. Basım, 1959, s. 90.

Böyle düşünen Atatürk acaba ne için Türkiye'yi lâik bir devlet haline getirdi sorusuna iki şıklı cevap verilebilir:

- a. Millî bir devlet kurabilmek için.
- b. Ülkenin çağdaş uygarlık seviyesine çıkabilmesi için.

a. Millî Devlet Kurulması Açısından:

Fransız İhtilâli'nden sonra gelişen milliyetçilik fikri bütün dünyaya yayılmış ve her yerde milliyetçi ayaklanmalar çıkmıştı. Çok uluslu imparatorluklardan olan Osmanlı İmparatorluğu ise bu hareketler karşısında bütünlüğünü koruyabilmek için çareler aramaktaydı. Başlarda denediği Osmanlılık uygulaması tutmayıp da Hristiyan unsurlar birer birer koptuktan sonra, hiç olmazsa Müslüman unsurları elde tutabilmek amacıyla Halifelik makamını da kullanarak İslâmcılık uygulamasına geçti. Burada ileri sürülen görüş milliyetlerin bir önemi olmadığı tüm Müslümanlar'ın, Hz. Muhammed'in ümmeti olarak bir devlet çatısı altında birleşmeleri gerektiği idi. Yapılan bütün propagandalara rağmen bu da tutmadı ve 1. Dünya Savaşı sırasında ordularımız Müslüman Araplar tarafından arkadan vuruldu.

Ancak, halife unvanına sahip Osmanlı Padişahı, bu unvanını kullanmakta ve bütün Ümmet-i Muhammet'i birliğe çağırmaya devam ediyordu. Dinî duyguları kuvvetli, Halife'ye bağlı Anadolu insanına millî duygular unutturulmuş, önce Osmanlılık sonra da İslâmcılık peşinde koşturulmuştu. Bu maceraların faturası da hep kendisine yüklenmişti.

Atatürk bu konuda şöyle diyor:

"Efendiler, vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan ve hemşehrilerimizden her biri dimağında bir mefkûre-i âliye besleyebilir. Hürdür, muhtardır. Buna kimse karışamaz. Fakat bu münasebetle şunu derim ki: Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Şimdiye kadar büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini celbettik. Biz panislâmizm yapmadık, belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık, yapıyoruz, yapacağız dedik ve onlar da yine öldürelim dediler. Bütün dava bundan ibaret.

Biz böyle yapmadığımız ve yapamayacağımız mefhumlar üzerinde konuşarak düşmanlarımızın üzerimize olan tazyikatını tezyit etmekten ise hattı hatibe, hattı meşrua rücu edelim, haddimizi bilelim”¹³.

Atatürk haddimizi bilelim derken; aklımızı başımıza toplayalım bize, Anadolu'da yaşayan Türk milletinden başka hiç kimseden hayır gelmez demektir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası parçalanan Osmanlı İmparatorluğunun yerine artık milliyet esasına dayanan bir devlet kurmak şart olmuştu. Ancak bunu sağlamak kolay değildi. Millî Mücadele sırasında Atatürk Türk milletini mücadeleye çağırırken, halife-padişah Müslümanları boyun eğmeye çağırıyordu. Bilindiği gibi Millî Mücadele yıllarında, Atatürk İstanbul'dan verilen fetvalarla ölüme mahkûm edilmiş bunun sonucunda da Ankara ile İstanbul arasında bir fetvalar savaşı meydana gelmişti. Burada Atatürk de dini kullananlara karşı aynı şekilde cevap vermişti. Ancak buna mecburdu. Çünkü, henüz millî duyguları gelişmemiş dindar bir millet ancak bu şekilde mücadeleye inandırılabilirdi.

Atatürk, Millî Mücadele içinde ve sonrasında milleti ümmet olmaktan çıkarıp Türk milleti haline getirmek için çabalar sarf etmiş, bunun için ileride ele alacağımız inkılâplarını yapmış, Türk dilini, tarihini araştırarak kurumlar kurarak millî devlet olmanın iki temel unsuru ortak dil ve tarih duygusunu milletine vermeye çalışmıştır.

Bu konuda Özer Ozankaya şunları söylemiştir:

“Mustafa Kemal'e gelinceye değin hiç kimse Osmanlılığın ve teokratik dönemin artık bir imparatorluğu yaşatacak bir bağ olamayacağını görememiştir. Örneğin 19. yüzyıl sonrası önde gelen Osmanlı aydınlarından ünlü dilci Şemseddin Sami, *Kamus-u Türkî*'nin “millet” maddesinde ulus olgusunu dine dayandırıyor, “İslâm milleti” demek gerektiğini, “Türk milleti” demenin yanlış olduğunu, “Türk ümmeti” demek doğru olacağını yazıyordu. Oysa Atatürk, 1930'da *Medenî Bilgiler Kitabında* el yazısıyla yazdığı üzere, dinin Türk ulusunun kurucu üyelerinden olmadığını, Türklerin İslâmlığa girmeden önce de bir ulus olarak var olduğunu, İslâmlığın, Arap, İran, Türk uluslarını bir tek ulus haline hiç bir zaman getiremediğini, ancak Türklerin ulusçuluk bilincini zayıflattığını yazar”¹⁴.

¹³ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, s.27.

¹⁴ Özer Ozankaya, *Atatürk ve Lâiklik*, 2. Basım, Tekin Yay, İstanbul, 1983, s.132.

b. Çağdaş Uygarlık Seviyesine Ulaşmak Açısından:

Yeni Türk devletinin kurucusu Atatürk için en büyük amaç, kurulan devleti Batı medeniyeti seviyesine çıkararak geleceğini garanti altına almaktı. Bunu yapabilmek için de, eğitimde, hukukta ve günlük yaşamda yer etmiş bir çok alanda inkılâp yapmak gerekiyordu. Çünkü biliniyordu ki din kisbesi altında koyu taassubun etkisinde kalan bu kurumlar zaman geçtikçe daha yaşlanıyor, her türlü yeni adımı, ıslahatı din dışı ve dine karşı diye engelliyorlardı. Din dışına çıkmayı akıllarından bile geçiremeyen padişahların özellikle askerlik alanında uygulamaya koydukları ıslahatlar bile çok büyük tepkiler görmüş, ayaklanmalar olmuş ve padişahlar öldürülmüştür. Osmanlı tarihinde sonuncusu 31 Mart Vakası olan bu ayaklanmalar ülkenin çağdaş uygarlık seviyesinin daima daha gerisine düşmesine neden oluyorlardı.

Osmanlı Devleti, yozlaşmış dinî çevrelerin baskısıyla kapılarını uygarlığa kapamış ve bunun sonucu olarak da çağın çok gerilerinde kalmıştı. Öyle ki, kendi içindeki azınlıkların bile gerisinde kalmıştı. Örneğin matbaayı Osmanlı tebaası Müslümanlar yine Osmanlı tebaası Hristiyanlardan yüz yıl sonra kullanmaya başlamışlardı. O da bir sürü kısıtlamalarla.

Bir de kadın sorunu vardı ki, ülkenin gelişmesini büyük ölçüde engelliyordu. Atatürk bu konuda şöyle söylemiştir:

“Bir toplum, cinsinden yalnız birinin yeni gerekleri edinmesiyle yetinirse, o toplum yarıdan fazla kuvvetsizlik içinde kalır. Bir millet ilerlemek ve medenileşmek isterse bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir.”¹⁵

Atatürk, kadının en büyük görevi olan analık görevini yerine getirebilmesi için dahi iyi eğitim görmesi gereğine inanıyordu:

“... Kadınlarımızın umumî vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın, bugünkü gereklerine göre evlât yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlat yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır.

¹⁵ Atatürk'ün *Başlıca Nutukları (1920-1938)*, Derleyen Herbert Melzig, İstanbul, 1942, s.95.

Bu sebeple kadınlarımız, hattâ erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar”¹⁶.

Bu düşüncedeki Atatürk, 1936’da Türk Medenî Kanunu ile Türk kadınına erkeğiyle birlikte toplum hayatına katılma hakkını vermiştir. Onu erkeğiyle eşit hale getirmiştir.

Bir toplumun topyekûn çağdaşlaşabilmesi için tabî ki en büyük rol eğitime düşüyordu. Eğitimsiz bir toplumun yükelebilmesi düşünülemez. Osmanlı Devletinde eğitim kurumları uzun bir süre dinin tekelindeydiler, Tanzimatla birlikte batılı manada eğitim kurumları da kurulmuşsa da, bu eğitimde ikilik yaratmıştı. Dinî eğitim kurumları olan medreselerin yanında mektepler yer alıyordu.

İki tür kurumda, iki ayrı kafaya sahip insan yetiştiriliyordu. Bu toplumda büyük çatışmaların doğmasına ve Tanzimatın başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı.

Hukuk alanında da durum böyleydi. Şeriye Mahkemelerinin yanında kurulan Nizamiye Mahkemeleri de kendinden bekleneni verememiş ikiliği artırmıştı.

Günlük yaşamda kullanılan kılık kıyafetten takvime, ölçeklerden eğitimde kullanılan harflere kadar her şey din tesiri altındaydı ve bunlar ülkenin çağdışı kalmasına neden oluyorlardı. İşte bunların değiştirilmesi için lâik bir devlet kurmak gerekiyordu.

% 98’i Müslüman olan ve hurafelerle, tutuculuğu Müslümanlığın bir parçası olarak kabul edip benimsemiş bir ülkede lâik düzen getirmek tabîki kolay değildi. Bu zamanı geldikçe ve sırasıyla yapmak gerekiyordu.

4. LÂİKLİK İLKESİNİN UYGULANIŞI VE TEPKİLER

a. Lâiklik İlkesinin Uygulanışı:

Araştırmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi, lâiklik ilkesi Türk İnkılâbının genel özelliğidir. Lâiklik, şuurlu bir Türklük bilinci, geliştirme ve çağdaşlaşma hareketidir.

Bu hareket evre evre, zamanı ve sırası geldikçe geliştirilerek devlet, hukuk ve öğretim sistemimizin lâikleştirilmesiyle tamamlanmıştır.

¹⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, a.g.e., s.151-152.

1921 yılında kabul edilen Anayasa ile eğemenlik kayıtsız şartsız millete verilmişti. Böylece yüzyıllardır Tanrıya ait olduğu kabul edilen eğemenlik ilk defa olarak millete veriliyordu. Bu lâiklik hareketinin ilk evresiydi. Daha sonra 1922'de Saltanat kaldırılmış, 1923'de Cumhuriyet ilân edilmiş ve nihayet 1924'de Hilâfetin kaldırılmasıyla dinin devlet hayatında bir fonksiyonu kalmamıştı.

"Kabul edilen lâik kurumların yaşayabilmesinin her şeyden önce bir ruh ve düşünüş biçimine muhtaç olduğunu gören kanun koyucu, kültür sistemimizi de, insalcıl, dünyaya ilişkin bir görüşle yenibaştan yoğurmak gereksinimini dumuştur" ¹⁷.

9 Nisan 1924'de devletin dininin İslâm olduğunu belirten madde Anayasa'dan kaldırılarak Anayasa lâikleştirildi. Hukukun lâikleştirilmesi konusunda en önemli adım. 1926 Medenî Kanunu'nun kabulüdür. İsviçre medenî kanununun Türk toplumuna uyarlanması şeklinde uygulanan bu Kanun, toplum hayatını günün şartlarına göre düzenliyor, kadın ve erkeği eşit bireyler haline getiriyordu.

Medenî Kanun'dan önce ve sonra, hukuku lâikleştirme yanında, başka değişiklikler de yapıldı. 8 Nisan 1924'de Şeriyeye Mahkemelerine son verilmesi, Yargıtayın Şeriye Dairesi'nin kaldırılması, 10 Nisan 1928'de Devlet Başkanı'nın ve milletvekillerinin yeminleri ile Mahkeme önündeki yeminlerin lâikleştirilmesi bu arada sayılabilir ¹⁸. Cumhuriyet döneminin Hukuk İnkılabı, 8 Mayıs 1928'de Borçlar Kanunu'nun 19 Mayıs 1928'de Ticaret Kanunu'nun 1 Temmuz 1928'de Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile devam etti. Daha sonra, yeni Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunları ile İcra ve İflâs Kanunu yürürlüğe girdi ¹⁹.

Cumhurbaşkanı olmasaydım, Millî Eğitim Bakanı olmak isterdim diyen Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı sırasında eğitim üzerinde önemle durmaya başlamıştı. Bu ilginin sonucu olarak 3 Mart 1924'de kabul edilen

¹⁷ Hüsamettin Ünsal, "Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası", *100. Yıl Atatürk Konferansları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak. Ankara, 1981, s. 160.

¹⁸ Milletvekillerinin yeminleri 1924 Kanunu Esasi'sinde "Vatan ve Millet'in saadet selâmetine ve Millet'in bilâkaydüşart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma Vallahi" şeklindeyken 10.4.1928'de "Vatan ve Millet'in saadet ve selâmetine ve Millet'in bilâkaydüşart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veriyorum" şeklinde değiştirilmiştir. (Bekir Sıtkı Yakın, İsmet Gönülal, *Atatürk İnkılabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay; Ankara, 1984, s.356.)

¹⁹ Turhan Feyzioğlu, *a.g.e.*, s.202.

Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Mektep ve Medrese ikiliğine son verildi. Eğitimde birlik sağlandı. Bu arada Şeriyeye ve Evkaf Vekaleti de kaldırılmıştı.

Lâiklik hareketinin, toplumsal yaşamda yeri olan ve diğer yapıları destekleyerek ülkeyi çağdaşlaşma yolunda ileri götürerek diğer adımlarında şöyle sıralayabiliriz. Tekke ve Zaviyelerin kapatılması (1925), Şapka ve Kıyafet İnkılâbı (1925), Harf İnkılâbı (1928), Saat ve Ölçülerin değiştirilmesi (1925).

Bütün bu gelişmelerin sonunda zaten lâik bir hüviyet alan Anayasa'da yapılan bir değişiklikle 5 Şubat 1937'de Lâiklik İlkesi Anayasa'ya girdi.

b. Tepkiler:

Daha öncede belirttiğimiz gibi, lâiklik uygulaması evre evre gelişti. İlk uygulamalardan bu işin ne kadar köklü olduğunu anlayamayan tutucu çevrelerden gelen tepkiler genellikle kişisel ve cılız kalıyordu. Fakat halifeliğin kaldırılması olayın ne kadar geniş kapsamlı olduğunu ortaya çıkardı. Artık kendilerini iyice tehlikede hisseden, dinî çıkar grupları kitleleri örgütleyerek ayaklanmalara yol açtılar.

Büyük kapsamlı ilk tepki 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının yarattığı ortam içinde meydana geldi. Yeni Türk devletinin idare ve yönetim şekline karşı olan tüm grupları bünyesinde toplayan bu parti: "Parti dinî düşünce ve inançlara saygılıdır" parolası ile dini istismar ediyor ve yönetimi din düşmanı gösteriyordu.

Bu ortamda meydana gelen Şeyh Sait ayaklanması kanlı bir şekilde bastırıldı. Olaylarla ilgisi görülen Terakkiperver Cumhuriyet Partisi de kapatıldı.

1925'de memurların şapka giymesi kararına karşı da olaylar çıkmış şapka giymeyi kâfirlik sayanlara karşı kuvvet gönderilerek olayların önü alınabilmiştir.

Lâikliğe karşı tepkilerin en üzücülerinden biri Menemen olayıdır. Nakşibendi tarikatınca düzenlenen olayda Teğmen Kubilay şehit edilmişti. Olay hemen bastırılmış ve 3 Ocak 1931'de General Mustafa Muğlalı Divanı Harbinde yapılan duruşma sonunda 23 kişi asılmıştır.

5 Şubat 1933'de Bursa'da Türkçe ezana karşı gösteriler olmuş fakat olaylar büyümeden önlenbilmiştir.

Bu olaylardan sonra da, Lâiklik İlkesi, zaafa uğratılmaya çalışılmıştır. Türk İnkılâbının temeli olan bu ilkenin korunması kanunlarla sağlanmaktadır. Tabii ki bu kanunların işlemesi önce onu uygulayanların lâik düşünceye olmasına bağlıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Atatürk'ün lâiklik politikası, fertlerin dinî inançlarına hiç karışmamakta ancak devleti dinden ayrı tutmaktadır.

Ülkemizde lâiklik İlkesine iki açıdan gereksinim duyulmuştur.

1. Ümmet olmaktan çıkarak millet olmak ve millî birlik-beraberlik duygusuna kavuşmak.

2. Çağdaş dünya medeniyetine ulaşmak.

“Tarihsel gelişim içinde, siyasal modernleşmenin ön şartı sosyal ekonomik gelişmedir. Ancak bu yeterli değildir. Ekonomik modernleşmeye girişi, Türkiye kadar eski olan bazı Ortadoğu ülkelerinde (Mısır, İran) siyasal kurumlaşmaların ve ideolojinin ülkemizdekine göre çok daha geri düzeyde bulunduğunu ve nihayet aksaklıklarına rağmen Türk demokrasisi düzeyinde bir demokrasinin bu ülkelerde henüz bulunmadığını göz önüne getirdiğimizde 20. yy başında Türkiyenin değişmekte olan sosyal yapısının lâik devrimlerinden etkilenip yönlendiği açıktır... 19. yy dan beri değişmeye başlayan ve bu değişimin sancılarını çeken Türk toplumunda lâiklik ve onunla bir bütün meydana getiren devrimlerin, sosyal-siyasal gelişmeyi hızlandırıcı etkiler yaptıklarını görüyoruz”²⁰.

Lâiklik ilkesinin uygulanmasında iniş-çıkışlar olsa da ülkemizin beklentileri yerine getirilmiş ve getirilmektedir.

Ülkemizin içinde bulunduğu bu günkü durum da göstermektedir ki Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ancak Atatürk İlke ve İnkılâplarına sıkı sıkıya sarılmakla garanti altına alınabilir.

²⁰ İber Ortaylı, “Osmanlı Devletinde Lâiklik Hareketleri Üzerine”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1986, s.168.